

Analyzing the Violation of Humanitarian Rights During the Sacred Defense Period from the Perspective of Resistance Literature *

Ali Gholamalipour^{1✉}, Afshin Jafari^{2✉}

Abstract

1. Introduction

Starting after the Iran-Iraq War, resistance literature is one of the contemporary phenomena and a sub-branch of Islamic Revolution literature. This literature is closely related to the mentioned war and is influenced by it. The psychological effects as well as the mental, intellectual, and physical devastation caused by this issue affected the minds and thoughts of many poets and writers, therefore, war literature has well expressed the psychological and physical complications of the people involved in this sinister event. Violations of human rights and the effects and consequences of war were depicted in Iranian artistic and literary works from the very first days of this sinister war. This study tries to answer the following question: How much has the Iranian resistance literature emphasized the foundations of human rights after the Islamic Revolution?

2. Methodology

Regarding its subject, this study is a report as well as a fundamental attribution review. It investigates the components of human rights and humanitarianism in the Iranian resistance literature and Holy Defense using a descriptive-analytical method. The data was collected through a desk study. Moreover, valid databases were used as references to collect data. The statistical population includes the poetry and prose

---

* Article history:

Received 6 September 2022

Received in revised form 9 May 2023

Journal of Resistance Literature

Year 15, No. 28, spring and summer 2023

Accepted 08 April 2023

Published online: 14 December 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

¹. Assistant Professor, Payame Noor University, Tehran, Iran. E-mail: aligholamalipour@pnu.ac.ir (Corresponding author)

². Associate Professor, Payame Noor University, Tehran, Iran. E-mail: jafariafshin@pnu.ac.ir

works by prominent poets and writers of the resistance literature from the beginning of the Iran-Iraq War to the contemporary era.

3. Discussion

A deep look at the documentary reports on the Iran-Iraq War is beneficial to find more about the effects of resistance as well as the tragedies and violations of human rights including the use of chemical weapons and mistreatment of Iranian prisoners of war. The findings indicate that the Iranian literary elites have repeatedly and in different ways pointed out the mentioned crimes and the resistance of the Iranian people in their poetry and prose works from the Iran-Iraq War until now. Furthermore, observance of human rights has been emphasized not only in international documents but also in Iranian-Islamic culture and Quranic teachings.

4. Conclusion

Based on the findings of this research, it can be concluded that many poets and writers have addressed war and its sufferings and problems in their works. These poets and writers have paid special attention to religious concepts such as martyrdom, sacrifice, Ashura culture, etc. as well as human rights during wars. Based on moral values and norms, they have condemned mental and psychological damage inflicted on the defenseless nation of Iran, the mistreatment of the Iranian prisoners of war, and the illegal use of chemical weapons by Iraq as examples of the violation of international rules and regulations.

Keywords: Sustainability literature, Iran-Iraq war, Humanitarian Law, Violation of international law.

References [In Persian]:

- Abdollahi, A. (1981). *The sun is lost in the darkness of war*. Tehran: Culture and Art.
- Ahmadi, A. (2011). *The 14th narrative (a collection of selected poems of the 14th National Congress of Sacred Defense)*, by Alireza Qazouh. Tehran: Loh Zarin.
- Akef, S. (2009). *The Tale of Winter*. 17th edition, Mashhad: Malek Azam.
- Akefi, M. (2020). *Islam and human rights*. first edition, Tehran: Majd Publications.

- Alikhani, M. (2001). *International Law*. Tehran: Third Line.
- Aminpour, K. (2000). *Twelfth-noon system*, second edition. Tehran: Soroush.
- Amiri Khorasani, A. & Hedayati, F. (2014). *Resistance literature; Definitions and Limits*, Journal of Sustainability Literature, Faculty of Literature and Human Sciences, Shahid Bahonar University, Kerman. 6th year, 10th issue, pp. 23-41.
- ..... (2010). *The complete collection of Qaisar Aminpour's poems*. fifth edition, Tehran: Omid.
- Azimi Mehr, A. (2009). *Crazy people are always right*. Tehran: The Foundation for Preservation of the Works and Publication of Holy Defense Values.
- Chenari, M. (2008). *Red flashes*. Mashhad.
- Dehghan, A. (2013). *Journey to 270 degrees*. Tehran: Surah Mehr Publications.
- Dehghani, A. (2009). *Khorramshahr girls collection*. third edition, Tehran: Majnoon.
- Dorodian, M. (2015). *Iran - Iraq war; Topics and issues*. second edition, Tehran: Samt Publications.
- Duswaldbeck, L. (2000). *Implementation of international humanitarian law in future wars*. translation: Sharifi-Tarazkahi, H. Defense Policy Journal, No. 32-33, pp. 83-106.
- Fasih, E. (2007). *Winter 1989*. 4th edition, Tehran: Asim.
- Feiz, N. (2008). *Flower, Sonnet, War cartridge*. Tehran: Hefze Asar Foundation.
- Ghazwah, A. (1993). *From the palm tree to the street*. Third edition, Tehran: Islamic Propaganda Organization.
- ..... (2008). *Surah Grape*. Tehran: Surah Mehr.
- Gheshlaghi Yingjeh, A. & Tohidi, A. (2018). *Analysis of Iraq's Baath regime's war against Iran from the perspective of humanitarian rights*. Scientific-Promotional Quarterly of Sacred Defense Studies. Vol. 4, No. 3, Series 15, pp. 105-120.
- Hassas, R. (2005). *Gunpowder and Baran City*. Qom: Nasim Hayat.
- Jafari, A. (2019). *Human dignity depends on education, promotion and protection of citizenship rights; Emphasizing the necessity of the rule of law*. Islamic Human Rights Studies Quarterly. Vol. 8, No. 16, pp. 75-92.
- Kafi, G. (2004). *Garnet Spring Fragrance*. Shiraz: Shahcheragh.

- Khalili, A. (1992). *Karoon full of hats*. Third edition, Tehran: Majnoon.
- Kiyani, B. (2007). *Hojjat Islam*. Tehran: Payam Azadegan.
- Mahmoud, A. (2007). *Scorched Earth*. Tehran: Moin.
- Mahmoudi, A.H. (2006). *Human rights and challenges ahead*. Qom: Najm Al-Hadi.
- Mardani, N. (1981). *Rise of Light*. Tehran: Publication of the field of Islamic thought and art.
- Mehrparvar, H. (2004). *International Human Rights System*. Second edition, Tehran: Information.
- Mirzaei Mianeh, M. (2011). *Sociology of War and Familiarity with Holy Defense*. Tehran: Nabavi.
- Mirabedini, H. (2007). *One Hundred Years of Iran's Story Writing*. third edition, Tehran: Cheshme.
- Mirzaei, M.S. (2004). *Appeal; Ghazal Collection*. Tehran: Cheshme.
- Nouri, H. (2008). *Three Thousand Days in Captivity*. Tehran: Payam Azadegan.
- Rakei, F. (1990). *Burning Trip*. Tehran: Farhang Raja.
- Rasouli, M. (1983). *What was their sin*. Tehran: Oj.
- Sabet, T. (1997). *Arvand's Anemones*. Tehran: The Foundation for the Preservation and Publication of Sacred Defense Values.
- Saed, M.A. (2007). *A collection of poems*. Edited by: Alireza Mehrparvar. Isfahan: Cultural and Welfare Organization of Isfahan Municipality.
- Salehi, S.A. (1991). *Description of Hemlock*. Tehran: Poetry Today.
- Safarzadeh, T. (1981). *Allegiance to the awakening*. Tehran: Andisheh Howzeh.
- ..... (2004). *Meeting in the morning*. 5th edition, Tehran: Shiraz book.
- Saki, B. (2002). *Old deers*. Tehran: Nistan Ketab.
- Sangri, M.R. (2010). *Sacred Defense Literature*. Tehran: Foundation for the preservation and publication of the values of Sacred Defense.
- Sharifi_Tarazkohi, H. & Modares Sabzvari, S. (2016). *The use of chemical weapons in the Iran-Iraq war from the perspective of international criminal law*. Public Law Research Quarterly. Vol. 18, No. 52, pp. 129-152.

- Shohani, A. (2010). *A review of the war novel of the 60s*. History of Literature, Vol. 5, No. 65, pp. 158-172.
- Shirzadi, A. A. (2003). *Hidden Crescent*. Tehran: Ofogh.
- Yazdan Panah Qarehtappeh, Z. (2008). *A Book for Two People*. Tehran: Sarir.
- Yusufzadeh, A. (1998). *Sweet Suffering*. Kerman: Islamic Revolution Guards Corps, Sarallah 41st Division.
- Yaquti, E. & Biranvand, F. (2020). *The Universal Declaration of Human Rights from the perspective of the classical philosophical schools of international law*. Interdisciplinary Legal Research Quarterly. Vol. 1, No. 3, pp. 101-84.

تحلیل و واکاوی نقض حقوق بشردوستانه در دوران دفاع مقدس از منظر ادبیات پایداری* علی غلامعلی پور^۱، افشین جعفری^۲

چکیده

جستار پیش رو در ارتباط با انعکاس مضامین حقوق بشردوستانه در ادبیات پایداری در دوران دفاع مقدس انجام شده است. بدین منظور و با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا و مطالعات کتابخانه‌ای از میان آثار منظوم و مثنوی منتخب و برجسته که مسائل و مشکلات جنگ تحمیلی عراق علیه ایران را در قالب شعر یا داستان به تصویر کشیده‌اند، مورد ارزیابی قرار داده‌ایم. مؤلفه‌های حقوق بشردوستانه با استناد به قواعد و مقررات بین‌المللی چون آزادی و امنیت، آرامش روحی و جسمانی، منع به‌کارگیری تسلیحات شیمیایی و حقوق اسرای جنگی از اهم مطالبی است که در این جستار مورد توجه قرار گرفته است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که شاعران و نویسندگان ادبیات پایداری و جنگ تحمیلی در کنار توجه به مفاهیم دینی چون شهادت، ایثار، از خودگذشتگی، فرهنگ عاشورا و... به اصول و مبانی اساسی و حقوقی انسان‌ها در جنگ بسیار توجه داشته‌اند و بر مبنای ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی آسیب روحی و روانی به ملت بی‌دفاع ایران و بد رفتاری با اسیران و نقض قواعد و مقررات بین‌المللی در خصوص استفاده نامشروع از تسلیحات شیمیایی را محکوم نموده‌اند.

واژه‌های کلیدی: ادبیات پایداری، جنگ ایران و عراق، حقوق بشردوستانه، نقض حقوق بین‌الملل.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰-۱۲-۲۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱-۰۲-۱۹ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱-۰۸-۱۵
نشریه ادبیات پایداری، دوره ۱۵، شماره ۲۸، بهار و تابستان ۱۴۰۲، صص ۹۹-۲۳۰
DOI: 10.22103/jrl.2023.18884.2744

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسندگان

۱. استادیار گروه معارف، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

aligholamalipour@pnu.ac.ir

۲. دانشیار گروه حقوق، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران jafariashin@pnu.ac.ir

۱. مقدمه

جنگ از جمله پدیده‌هایی است که ظهور و بروز آن تبعات انسانی بسیاری را در پی دارد. ادبیات پایداری یکی از جریان‌های معاصر و زیر شاخه ادبیات انقلاب اسلامی است که وقوع جنگ عراق علیه ایران و در یک ارتباط تنگاتنگ از تأثیر و تأثر با این پدیده آغاز شد. این جریان با خاتمه یافتن جنگ به عنوان یک پدیده ضد حقوقی، به اتمام نرسید و دهه‌ها پس از جنگ نیز آثار روانی و ویرانی‌های روحی، فکری و جسمی ناشی از این مسأله بر ذهن و اندیشه بسیاری از شاعران و نویسندگان تأثیرگذار بود؛ چراکه جنگ به عنوان یک پدیده تاریخی زمان‌مند، ابعادی بسیار گسترده‌تر از یک زمان مشخص دارد و دامنه تأثیر آن تا سال‌های بسیار پس از تمام شدن جنگ بر روح و جان افراد جامعه تأثیرگذار خواهد بود. جنگ یک پدیده مخرب بسیار ناگوار است که تمام ابعاد زندگی بشری را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

«بروز عوارض روانی ناشی از قرار گرفتن عموم افراد یک جامعه در جریان جنگ و رشد آماری مرگ و میر به ویژه در قشر جوان جامعه، فزونی خانواده‌های بی‌سرپرست و رویارویی جامعه با پیامدهای عاطفی اجتماعی و اقتصادی آن از جمله پیامدهای جنگ است.» (میرزایی میانه، ۱۳۹۰: ۱۵۲-۱۵۰)

بر این اساس ادبیات جنگ، محمل بسیار مناسبی برای بیان عوارض روانی و جسمی افراد درگیر در این پدیده شوم است.

بدون شک دوران هشت ساله جنگ تحمیلی و دفاع مقدس به عنوان یکی از بزرگترین و تأثیرگذارترین دوره‌های تاریخ ایران می‌تواند بستر مناسبی برای جلوه‌گر شدن گفتمان‌های متفاوت باشد. توجه به حقوق بشردوستانه و نقض قوانین انسانی، یکی از جمله این موضوعات است.

از منظر حقوقی به ویژه حقوق بین‌الملل برای حقوق بشر به ویژه در زمان جنگ (حقوق بشردوستانه)، اهمیت بسیار زیادی وجود دارد و در حقوق بین‌الملل به صراحت بیان شده است که در جنگ‌های داخلی یا خارجی کشورها باید حقوق بشردوستانه را رعایت کنند

گرچه ماهیت جنگ با بشردوستی، خود تناقضی آشکار است. در پروتکل الحاقی ۱۹۷۷ حقوق قابل اجرا در جنگ‌های مسلحانه مورد توجه قرار گرفته است. «حقوق بشردوستانه در سه سطح از سوی جامعه برای کسی که اقدام به جنگ می‌کند قابل اجراست» (دوسوالبدک، ۱۳۷۹: ۸۸). آثار و تبعات جنگ تحمیلی از همان نخستین ایام شروع این رخداد شوم در طیف وسیعی از آثار هنری و ادبی ایران به تصویر کشیده شد. بسیاری از رخدادهای این جنگ تحمیلی و عدم توجه به حقوق انسانی مردم ایران از جمله این مسائل است که در ادبیات پایداری توسط شاعران، نویسندگان و هنرمندان این مرز و بوم منعکس گردید.

هدف از این پژوهش بررسی مؤلفه‌های حقوق بشر و بشردوستانه و نقض آن، در آثار شاعران و نویسندگان مطرح ادبیات پایداری است. طبیعتاً توجه و بررسی این تعامل یعنی جلوه‌گر شدن مؤلفه‌های حقوقی و انسانی در آثار منظوم و منثور ادبیات پایداری، علاوه بر نشان دادن چگونگی شکل‌گیری این جریان و شناسایی مؤلفه‌ها، به درک بهتر آثار ادبی به ویژه در حیطه دفاع مقدس و روشن‌تر شدن رسالت و وظیفه این نوع ادبیات در حمایت از ارزش‌های والای انسانی و کرامت بشری کمک می‌نماید. بدون شک برای بررسی و تحلیل ادبیات دفاع مقدس و تحلیل پدیده جنگ، توجه به ابعاد گوناگون حقوق بشر و بشردوستانه الزامی است. در این پژوهش در پی دست یافتن به پاسخ پرسش پیش رو هستیم که مضامین مورد توجه در ادبیات پایداری ایران پس از انقلاب اسلامی از حیث توجه به مبانی حقوق بشردوستانه کدام است؟

۱-۱- پیشینه پژوهش

با وجود آنکه در خصوص ادبیات پایداری و دفاع مقدس در ایران، مطالعات گوناگونی صورت گرفته است، اما در مطالعات انجام شده پیشین، هر یک از پژوهشگران از زاویه دید خاص و نگاه ویژه‌ای به مفهوم شهادت، جنگ و آرمان‌های والای اعتقادی - اسلامی در این زمینه توجه نموده‌اند، اما موضوع حقوق بشردوستانه و نقض قوانین انسانی که بر

پایه‌ی آموزه‌های الهی به کرات در شعر و نثر داستانی دفاع مقدس مورد توجه قرار گرفته است، قابلیت‌های بسیار زیادی دارد تا از دریچه‌ی مسائل حقوقی به آن پرداخته گردد و از آنجا که این جنبه از پژوهش تاکنون مغفول مانده است، ضروری است که ابعاد این موضوع در ادبیات پایداری که محمل بسیار مناسبی برای بیان روابط انسانی بشر در جهان معاصر است، مورد توجه قرار گیرد.

اندیشه‌ی حقوق بشری و توجه به مفاهیم و ارزش‌های انسانی، صرف نظر از ماهیت قانونی و قرائت‌های مختلف آن، عمری به درازنای اندیشه‌ی بشر دارد.

«آغاز این اندیشه را باید در تاریخ ایران باستان جست‌وجو کرد. رفتار کوروش کبیر با ملل مغلوب در آن اعصار موحدش تکانی بود به وجدان بشریت که تأثیرات دیرپا اما تدریجی به بار آورد؛ آنچنان که حتی می‌توان با توجه به روابط خاص ایران و یونان پذیرفت که در حوزه‌های فلسفی آن مردم، به خصوص رواقیون اثر کرده است.» (عالیخانی، ۱۳۹۲: ۲۵ ر.ک یا قوتی و بیرانوند، ۱۳۹۹: ۸۶)

مقالات و تحقیقات مختلفی پیرامون مباحث حقوق بشر از منظر تخصصی و علمی و با تکیه بر جنبه‌های قانونی آن وجود دارد اما در خصوص ارتباط و رویکرد تعاملی این مبحث در ادبیات پایداری و دفاع مقدس تاکنون پژوهشی صورت نگرفته است. در میان پژوهش‌های صورت گرفته مواردی که تا حدودی با جستار پیش رو همخوانی دارد می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

برات و جعفر محمدی، (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل روایت و گزاره‌های جنگ در رمان درهای آسمان روی زمین باز می‌شود» مؤلفه‌هایی از اسارت، صحنه‌های جنگ را در رمان درهای آسمان به روی زمین باز می‌شود اثر سیاوش رحیمی را از منظر تطبیق گزاره‌های موجود در رمان با حقایق تاریخی جنگ مورد ارزیابی قرار داده‌اند.

در مقاله‌ای با عنوان «بررسی مضامین شعر اعتراضی در ادبیات انقلاب اسلامی» از طاهره ماه‌زمینی، بصیری و صرفی (۱۳۹۳) نویسندگان به بیان واقعیت‌های جنگ تحمیلی از جمله اعتراض به ماهیت جنگ، بی‌عدالتی و اصلاح جامعه پرداخته‌اند.

در مقاله «بررسی جامعه‌شناختی گفتمان‌های جنگ تحمیلی» از ضیایی و صفایی (۱۳۸۹) نحوه تحولات اجتماعی در شعر دفاع مقدس در فاصله سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ مورد بررسی قرار گرفته است.

در خصوص عدم توجه مجامع بین‌المللی به مشکلات و مصائب ملت ایران و استعمارستیزی می‌توان به مقالاتی مانند مقایسه و تحلیل جلوه‌های پسا استعماری در رمان‌های «بررسی و تحلیل شعر دهه اول پس از انقلاب اسلامی بر اساس نظریه پسااستعماری» از حامد ضیایی (۱۳۹۶) اشاره کرد. در این مقاله مفاهیم بی‌هویتی و خودباختگی، ابتدال و تقلید کورکورانه به عنوان مضامین اصلی ادبیات استعمارستیزانه مطرح شده است.

۱-۲- مبانی پژوهش

اعلامیه جهانی حقوق بشر بی‌شک از نظر ماهیت حقوقی تنها یک اعلامیه است که در بسیاری از مواقع الزامی را برای دولت‌ها و جوامع به‌ویژه در زمان خصومت، جنگ و کشتار فراهم نکرده است. اما آزادی، عدالت و صلح جهانی اندیشه‌ای است که می‌توان آن را مهم‌ترین مؤلفه ادبیات پایداری دانست. از آنجا که نادیده گرفتن حقوق ملت ایران، فجایع حاصل از بمباران شیمیایی، اقدامات وحشیانه عراق با کودکان و زنان ایرانی، آزار و شکنجه اسراء همه و همه از جمله مواردی است که نقض آشکار حقوق بشر و بشردوستانه علیه ملت ایران از سوی رژیم بعث عراق بود.

از دیرباز تاکنون در تمام تاریخ جوامع بشری، جنگ‌ها ردپایی از خود بر جای گذاشته‌اند. امیری خراسانی در خصوص ادبیات جنگ معتقد است:

«در ادبیات جنگ، آنجا که مردم ساکن در جوامع متجاوز به دور از دخالت در تصمیم‌گیری حکومت‌ها در آتش افروخته جنگ می‌افتند، نه انگیزه جنگ دارند و نه قدرت دفاع و همواره در چرایی حوادث دست و پا می‌زنند. انعکاس زندگی و آسیب‌های

ناشی از جنگ، بر زندگی این افراد در حوزه ادبیات جنگ قابل طرح و بازگویی است.» (امیری خراسانی و هدایتی، ۱۳۹۳: ۳۳-۳۲)

در کتاب صد سال داستان نویسی ایران آغاز ادبیات و داستان جنگ را شروع جنگ تحمیلی عراق علیه ایران می‌داند و در خصوص ادبیات جنگ معتقد است: «با شروع جنگ تحمیلی در تابستان ۱۳۵۹، ادبیات جنگ هم پدید آمد.» (میر عابدینی، ۱۳۸۶: ۸۸۹) به طور کلی می‌توان تعریف جامع‌تری از ادبیات جنگ ارائه داد:

«نوعی از ادبیات است که به طور مستقیم یا غیر مستقیم به توصیف صحنه‌های جنگ در جبهه و پشت جبهه و نیز بیان مسائلی چون حالت‌های روحی رزمندگان و دلاوری‌های آنان و سایر مسائل مرتبط می‌پردازد و منعکس‌کننده اوضاع اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه‌ای خاص در یک دوره تاریخی معین می‌باشد.» (شوهانی، ۱۳۸۹: ۱۵۵)

۱-۳- روش پژوهش

این پژوهش گزارشی است از یک بررسی بنیادین از نوع اسنادی^۱ که به شیوه توصیفی - تحلیلی^۲ بررسی مؤلفه‌های حقوق بشر و بشردوستانه در ادبیات پایداری و دفاع مقدس ایران می‌پردازد. گردآوری داده‌ها در این جستار به شیوه کتابخانه‌ای و مراجعه به پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر می‌باشد.

جامعه آماری در این پژوهش شامل آثار نظم و نثر ادبیات پایداری از شعرا و نویسندگان مطرح در فاصله سال‌های شروع جنگ تحمیلی تا دوران معاصر است.

¹Research Basic.

² Documentary.

³ Descriptive-Analytical.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. حقوق بشردوستانه و جنگ تحمیلی عراق علیه ایران

اعلامیه جهانی حقوق بشر که هدف آن برقراری تضمین حقوق و آزادی‌های برابر برای مردم بود در ۱۰ دسامبر سال ۱۹۴۸ به تصویب رسید. روزی که اینک در سراسر جهان به عنوان روز بین‌المللی حقوق بشر گرامی داشته می‌شود.

در نخستین ماده از اعلامیه حقوق بشر به اصل آزادی انسان توجه شده است. «مطابق مفاد ماده مزبور تمام افراد بشر آزاد به دنیا می‌آیند و از لحاظ حیثیت و حقوق با هم برابرند. همه دارای عقل و وجدان می‌باشند و باید نسبت به یکدیگر با روح برادری رفتار کنند. مفاد این ماده در واقع به نماد این گزاره مسلّم حقوق طبیعی در قرن حاضر است. کرامت یا حیثیت انسانی، آن شأن و منزلتی است که انسان فراتر از غرایض و به واسطه صفت انسانیت در خود احساس می‌نماید.» (یاقوتی و بیرانوند، ۱۳۹۹: ۹۰)

به هر ترتیب حقوق بشر پدیده‌ای کلی و جهان‌شمول است که به معنی حق‌های کلی و غیرقابل سلب از نوع بشر به جهت انسان بودن اوست.

«حقوق بشر نظامی است هنجاری که جهان‌شمولی، ذاتی و غیرقابل سلب بودن ویژگی‌های هستند که انسان به دلیل حیثیت و کرامت خود باید به طور یکسان از آن برخوردار گردد.» (جعفری، ۱۳۹۸: ۵)

از دیدگاه سیاستمداران و حقوق‌دانان:

«مجموعه‌ای از اصول و قواعد کلی [است] که حقوق ملت‌ها را چه در سطح ملی و چه در سطح بین‌المللی برای تأمین آزادی، صلح و عدالت تأمین می‌نماید.» (محمودی، ۱۳۸۵: ۱۸)

خلاصه و بن مایه آنچه که در منشور بین‌الملل حقوق بشر نمود یافته را می‌توان ذیل این موارد خلاصه کرد:

⁴ universality..

الف) تمامی انسان‌ها با کرامت و حقوق برابر انسانی به دنیا می‌آیند و باید نسبت به یکدیگر رأفت و انسانیت داشته باشند.

ب) نژاد، رنگ، جنسیت، زبان، مذهب و باور سیاسی ملاک تفاوت و تبعیض میان افراد نیست.

پ) آزادی و برخورداری از امنیت حق طبیعی انسان‌ها در جوامع مختلف است.

ت) همگان در پیشگاه قانون یکسان هستند.

ث) سلامتی، رفاه، معیشت و حمایت‌های اجتماعی حق تمامی افراد جامعه اعم از زنان، مردان و کودکان است (عاکفی، ۱۳۹۹: ۱۲۲-۸۸).

آنچه که در اسناد حقوق بشری بر مبنای چند اصل اساسی و بنیادین تعریف شده، به وضوح در آیات کریمه قرآن مجید نیز به عنوان منشور الهی - اخلاقی مسلمانان مورد تأکید قرار گرفته است. بر مبنای آیه ۱۳ سوره مبارکه حجرات آمده است: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ» یعنی «ای انسان‌ها ما شما را از یک زن و یک مرد خلق کردیم و شما را در قبائل و گروه‌های مختلف قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید و همانا بزرگوارترین شما نزد خداوند، باتقواترین شماست».

بر مبنای این آیات الهی، تمامی انسان‌ها از هر جنس و نژادی در پیشگاه خداوند متعال یکسان هستند و تنها تمایز آنها، میزان ایمان و تقوایشان است.

با شکل‌گیری ادبیات پایداری و دفاع مقدس هر یک از اهالی هنر در این زمینه از زاویه‌ای به ابعاد شوم نگریستند. در رویکرد بشردوستانه به ارزش‌های والای انسانی توجه می‌شود و در کنار توجه به پدیده جنگ، به ارزش‌های انسانی و حلقه مفقوده جنگ یعنی مفاهیم والای بشری، نوع دوستی، صلح و آزادی نیز توجه می‌گردد. از دیدگاه حقوق بشر مفهوم «انسان» بسیار حائز اهمیت است. اعلامیه جهانی حقوق بشر پس از جنگ جهانی دوم به صورت رسمی اعلام شد. «نقض حقوق انسانی به دنبال جنایات و فجایع ضد بشری در

دوران جنگ جهانی سبب توجه نظام بین‌الملل به مسائل اساسی حقوق بشر شد. (مهرپرور، ۱۳۸۳: ۳۶)

در ادامه بر اساس مؤلفه‌های صلح و حقوق بشردوستانه به بررسی مصادیق این موضوع در دوران دفاع مقدس و از منظر ادبیات پایداری خواهیم پرداخت.

۲-۲. مؤلفه‌های نقض قواعد حقوق بشردوستانه در دوران دفاع مقدس ۲-۱-۲. صلح‌طلبی و اعتراض به سکوت مجامع جهانی

در راستای نقض قواعد حقوق بشردوستانه توسط دولت و حکومت وقت عراق، جامعه جهانی و سازمان ملل متحد سکوت کردند. این سکوت مجامع بشری توسط سازمان ملل و زیر مجموعه‌های آن بسیاری از هنرمندان را به اعتراض واداشت. صفارزاده در اعتراض به سکوت مدعیان حقوق بشر می‌گوید:

«دویست دلاور زندانی / در زیر بمب به مرگ رسیدند / و بمب / آن گونه ماهرانه / نقش شکنجه‌ها را / از جسم‌های شهیدان زدوده است / که سازمان حقوق بشر / و دفاع بین‌الملل / در غیبت گواه و مدارک / از داوری / زبانشان بسته است.»

(صفارزاده، ۱۳۶۰: ۴۸)

در شعر «دل آینه» به سکوت مجامع بین‌المللی در خصوص تجاوز و تعرض عراق این چنین آمده است:

کودکی سوخت در آتش به فغان هیچ نگفت دختر همسایه ما پرزد و رفت

وقتی از شش جهت آوار بتر می‌بارید دل آینه شکست و کس از آن هیچ نگفت

مادری سوخت به اندوه نهان هیچ نگفت مردی از خنجر نامرد زمان هیچ نگفت

(فیض، ۱۳۸۷: ۲۲۷)

ناکارآمدی و عدم دفاع از صلح و امنیت توسط مجامع جهانی در این شعر قزوه نیز مورد توجه قرار گرفته است:

«نه، دیگر ساعت دیپلماسی کار نمی‌کند/ و سازمان ملل سوخته است/ مثل یک باتری قلمی/ هی من فکر می‌کنم که از اهالی کوفه است/ این کوفی عنان»

(قزوه، ۱۳۸۷: ۲۲۷)

در فقدان صلح و انسانیت، از بین رفتن حقوق اولیه انسانی و نیاز جامعه به آرامش و بازسازی می‌خوانیم:

«ما به غزلی احتیاج داشتیم/ که بر قایق سوار شود/ و از شهر بمباران شده/ به ساحل رود/ و مهاجرین را با ملافه‌های سفید/ به خانه آورد»

(احمدی، ۱۳۹۰: ۱۲۸)

و با اعتراضی به سال‌های جنگ شاعر می‌گوید:

«من هشت سال فاجعه جنگیدم و گذشت داغ برادری به دلم دید و گذشت»

(چناری، ۱۳۸۷: ۴۹)

واقعیت تلخ و دردناک هر چه بیشتر به تصویر کشیده شود، ضرورت توجه به صلح نیز بیشتر احساس می‌شود، واقعیت تلخ و دردناکی که خانه‌ها، طبیعت، انسان‌ها و ... قربانیان آن هستند:

«پرندگان آتش بر سر/ پایین تر آمدند/ تا با تکه‌هایی از من به منقار/ در بُهت دیوارها و درها/ آشیانه کنند/ و آژیروی که همچنان جیغ می‌کشد و/ قرمزی حیاط را تکثیر می‌کند»

(ساکی، ۱۳۸۱: ۷)

هنرمندان عرصه دفاع مقدس، وجدان بیدار جامعه هستند و هر اندازه که شاعر یا نویسنده، دفاع از جان، مال و امنیت ملت سرزمینش و در معنای کلی‌تر انسان را ارزشمند بدانند، به همان اندازه نیز از جنگ بیزاری خواهد جست و خواستار صلح خواهد بود. صلح طلبی و اعتراض به کشتار نسل‌ها را می‌توان در اشعار زیر از شاعرانی مطرح چون قزوه و امین پور نیز مشاهده کرد:

«تموم بچه‌هامون زیر آوار/ وفا مرده، صفا مرده، حیا کو/ شکستن حلقه زنجیر مارو/ عمو زنجیر باف/ زنجیر ما کو»

(قزوه، ۱۳۷۲: ۷۹)

در اعتراض به جنگ و آرزوی صلحی پایدار:

«شهیدی که بر خاک می خفت / چنین در دلش می گفت / اگر فتح این است / که دشمن شکست /
چرا همچنان دشمنی هست»

(امین پور، ۱۳۸۹: ۱۶)

در اعتراض به برادرکشی از قزوه می خوانیم:

کافر از کافر گذشت و گبر یار گبر شد / کاش می شد تا مسلمان از مسلمان بگذرد

(قزوه، ۱۳۷۲: ۹۴)

و در واکنش به سکوت مجامع جهانی درخواست کمک برای ایجاد صلحی پایدار
شاعر چنین واکنش نشان داده است:

کوفی عنان! عنان به کف کوفیان مده / بیهوده قول صلح به اهل جهان مده

شوخی مکن که صلح صلاح من و تو نیست / در جنگ، خون؛ سکوت؛ سلاح من و تو نیست

(میرزایی، ۱۳۸۳: ۶۵)

که در اعتراض به سیاست سازمان ملل و دبیرکل وقت «کوفی عنان» سروده شده است.

۲-۲-۲. بد رفتاری با اسرای جنگی

بد رفتاری با اسرای جنگی توسط رژیم بعث عراق یکی دیگر از موارد آشکار نقض حقوق بشر و بشردوستانه توسط این دولت بود.

«پدیده اسارت به دلایل و انگیزه‌های گوناگونی در جنگ‌ها رخ می‌دهد؛ ایجاد رعب و

سرکوبی، داشتن حربه علیه دشمن، مبادله با اسیران خودی، بهره‌گیری از تخصص و

نیروی کار، گماردن آنها در کارهای مزرعه، کارخانجات و... از جمله این موارد

است. [اما در جنگ ایران و عراق] به دلایلی چون تضعیف نیروی مقابل و متلاشی

کردن نیروهای آن، گرفتن غرامت جنگی، مبادله با اسیران خودی و تحت فشار قرار دادن طرف درگیر در پدیده اسارت، ایجاد می‌شود.» (حسنی، ۱۳۶۹: ۱۱۳-۱۱۲)

در خصوص وضعیت نابه‌هنجار اسرای جنگی ایران در اردوگاه‌های رژیم بعث نیز بسیاری از هنرمندان عرصه دفاع مقدس واکنش نشان داده‌اند:

«خیلی از بچه‌ها مخصوصاً در ماه‌های گرم سال به ناراحتی‌های گوارشی مبتلا می‌شدند. عفونت و سنگ‌سازی کلیه و نیز آلوده بودن آب آشامیدنی نصیب اسرا می‌شد. رماتیسم و استخوان نرمی و راشیتیسم که نتیجه نبودن بخاری مناسب و تحمل سرمای شدید زمستانی و خوابیدن بر روی سیمان‌های مرطوب بود.» (عاکف، ۱۳۸۸: ۹۷)

از داستان‌هایی که با مضمون اسارت، وضعیت تأسف بار اردوگاه‌های عراقی، شکنجه‌ها و شرایط روحی و جسمی ناگوار اسرای ایرانی در چنگال ظالمانه رژیم بعث خبر می‌دهد، می‌توان به این داستان‌ها اشاره کرد: «اسیر» از داریوش عابدی، «شوق دیدار» از خسرو آقاییار، «مونس مادر؛ اسفندیار» از امیر حسین چهل تن، «آزاده» از مازیار تهرانی، «ابراهیم پسر» از اعظم صادقی و... نمونه‌ای از یکی از این داستان‌ها:

«لحظاتی دیگر گذشت همان عراقی درشت هیكلی که آب دهانم بر صورتش نشسته بود و با لگدهایش مرا نواخته بود، خم شد و با دست پهن و سیاهش یقه ماتوم را گرفت و راه افتاد. من با وضعیتی بغرنج به زمین کشیده می‌شدم؛ دو نفر دیگرشان هم پشت سرم حرکت می‌کردند. از سرنوشتی که در انتظارم بود، می‌هراسیدم.» (دهقانی، ۱۳۸۸: ۴۹)

در توصیف شرایط اسرا و وضعیت آنان محمد علی صاعد چنین می‌گوید:

جبرئیل اینجا ندارد راه بی‌اذن دخول موسی جعفر امام هفتمین هم بند ماست
نیست رنج بی‌کسی زندانی بغداد را مونس ما همدم ما یار ما یاد خداست
تنگی زندان نمی‌بندد به ما راه نفس نخل ایمان هر کجا شد سبز، آنجا باصفاست

(صاعد، ۱۳۸۶: ۱۷۳)

کیانی در غزلی اوضاع و شرایط اردوگاه اسرا و زندانبانان رژیم بعث را چنین توصیف می‌نماید:

جز رقص و پایکوبی ز آنان هنر ندیدم   غیر از فساد و پستی چیزی دگر ندیدم
 مردانگی ندارد در آن ولایت ارزش   از مردی و مروّت اصلاً اثر ندیدم
 آخر چه سان بگویم سنگ است قلب آنان   هرگز چنین قساوت اندر حجر ندیدم
 آهنگران بسازید افسار و میخ طویله   زیرا در آن طویله جز گاو خر ندیدم
 صادق چه انتظاری از حزب بعث داری   زین حزب پست و ملحد حزنی بتر ندیدم

(کیانی، ۱۳۸۶: ۱۸)

و در اعتراض به وضعیت بد انسانی، خورد و خوراک کم و شرایط نامساعد اردوگاه‌ها می‌خوانیم:

«مامان جان! این جا وضع ما خوب است، دیروز برایمان شلغم آوردند به هر پنجاه نفر، پنج عدد شلغم رسید.

چرا دروغ نوشتی؟

دروغ نوشتم جناب سروان! شما بد برداشت کرده‌اید... من فقط می‌خواستم بگویم که شلغم‌های عراق این قدر بزرگند که پنجاه تاش، پنجاه نفر رو سیر می‌کند... افسر عراقی باور کرد و گفت آفرین. آفرین. همیشه در نامه‌هایتان بنویسید که با شما مثل مهمان برخورد می‌شود.» (یوسف‌زاده، ۱۳۷۷: ۸۶)

وضعیت بهداشت جسمی نامناسب اردوگاه‌های عراق نیز از جمله دیگر معضلات و مشکلاتی بود که اسرای ایرانی را به شدت آزار می‌داد و نقض آشکار قواعد حقوق

بشردوستانه محسوب می‌شد. در یکی دیگر از مجموعه اشعار پایداری با موضوع ادبیات اسارت در خصوص بیماری و وضعیت نابه سامان اسرای ایرانی در اردوگاه‌های رژیم بعث چنین آمده است:

به سال شصت و شش در فصل سرما در اردوگاه موصل گشت غوغا
 حدود چارصد تن از اسیران شدند از دم دچار آنفولانزا
 عراقی‌ها در این حالات بودند فقط ایستاده مشغول تماشا
 نه دارویی نه قرصی نه دوایی که این آلام را سازد مداوا

(نوری، ۱۳۸۷: ۴۱)

قصه آزاده شوریده حال کی بتوان گفت به چندین مقال
 فصل بهار سنه شصت و پنج عده‌ای از ما بگرفتند گال
 خارش و تاول بشد از حد فزون گشت به پا هممه و قیل و قال
 یکصد و پنجاه تن از بچه‌ها شد نشان آبه و جوش و خال
 جمعه و فاروق و عبود و نجیب هیچ نکردند از آنها سؤال
 بلکه نگهبان عراقی، سعود بود بر این منظره‌ها بی‌خیال

(همان: ۴۵)

۲-۳. بمباران شیمیایی، نقض آشکار حقوق بشردوستانه

در میان جنایات مختلف رژیم بعث، حمله‌های شیمیایی به واسطه آسیب‌های جسمی و روانی بسیار زیادی از خود بر جای گذاشت. بر مبنای قواعد و معاهدات بین‌المللی در خصوص ممنوع بودن کاربرد تسلیحات شیمیایی در سال ۱۹۸۰، استفاده از هر گونه سلاح شیمیایی در جنگ ممنوع و به عنوان غیرانسانی‌ترین روش‌ها شناخته شده است.

«به دنبال خسارت‌های گسترده جنگ، فعالان جامعه بین‌الملل تلاش کردند ساز و کار مناسبی برای منع کاربرد سلاح‌های شیمیایی ایجاد کنند. سند تدوین شده مرتبط

پروتکل ۱۹۲۵ ژنو یعنی منع کاربرد گازهای سمی، خفه کننده و سایر گازها در جنگ و نبردهای باکتریولوژیک نام دارد. بر این اساس دولت‌های متعهد اعلام کردند که ممنوعیت کاربرد سلاح‌های شیمیایی را به موجب پروتکل ژنو می‌پذیرند.» (درودیان، ۱۳۹۴: ۷۸)

بر اساس گزارش مربوط به جنگ ایران و عراق،

«حمله‌های رژیم بعث عراق با حدود ده حمله در سال ۱۳۵۹ هـ ش جنگ تحمیلی آغاز شد و در سال ۱۳۶۷ به حدود ۴۵ حمله در سال رسید. نخستین حمله شیمیایی رژیم بعث عراق به ایران در ۲۳ دی ۱۳۵۹ / ۱۳ ژانویه ۱۹۸۱ م. در منطقه‌ای میان هلاله و نی خزر در پنجاه کیلومتری غرب ایلام رخ داد. جبهه‌های هویزه، تپه‌های الله اکبر، جسر نادری و خرمشهر توسعه یافت.» (همان: ۱۰۳)

انتقاد به مباران شیمیایی حلبچه یکی از جلوه‌های اعتراضی شاعران دفاع مقدس به وضعیت نقض قواعد حقوق بشری و بشردوستانه است. در شعر «دنیای دل‌سنگ» از فاطمه راکعی، شاعر به سکوت مرگبار جامعه جهانی در برابر مباران حلبچه می‌تازد:

«برخیز / دنیای دل‌سنگ / دنیای دل‌سنگ صد رنگ / تا چند خاموشی و گنگ / فریاد
برخاست از سنگ / دیری است خوابی و باطل / آلوده در خون حق چنگ / دیری است
کشتار خوبی است / بیداد رنگ است و نیرنگ / خواب است، خواست دنیا / هیئات!
انسان دلتنگ / برخیز با هم بشویم / از دامن عالم این ننگ / دنیای خوبی بسازیم / چون
عشق، بی رنگ بی رنگ» (راکعی، ۱۳۶۹: ۸۴-۸۳)

علیرضا قزوه در تصاویری دلخراش و تکان دهنده از مباران شیمیایی مردم بی دفاع

ایران و مشکلات ناشی از آن را چنین ترسیم می‌نماید:

هدهد سبا شدیم و هفت شهر عشق و گشتیم ما نفس کم نیاوردیم معلومه کیا بریدن
بچه‌های خط دوم سرشون به خاکه اما بچه‌های خط اول آسمونو سر کشیدن

(قزوه، ۱۳۷۲: ۱۳۲)

و در توصیف جانبازان شیمیایی عظیمی مهر چنین می گوید:
 چندی است جان به حجم تنت جا نمی شود هی سرفه می کنی نفست وانی شود
 بر گر گرفتن تو نسیمی بر آتش است اکسیژنی که در نفست جا نمی شود
 گرگی گرسنه در ریهات زوزه می کشد تعبیر خواب گرگ به رؤیا نمی شود
 دکتر که عکس های تو را دیده بود گفت این زخم کهنه است مداوا نمی شود
 در شهر مدتی است که در پیش پای تو دیگر به احترام کسی پا نمی شود

(عظیمی مهر، ۱۳۸۸: ۱۶۴)

برابر دانستن انسان ها و توجه به حق حیات و زندگی برای افراد بشر، از اصلی ترین مؤلفه ها و شاکله های ادبیات بشردوستانه در شعر و داستان دفاع مقدس است. بیزاری از جنگ و خونریزی و عواقب فجیع انسانی آن یکی از دغدغه های اصلی نویسندگان این عرصه مقدس نیز می باشد. در نگاه بشردوستانه در داستان «آفتاب در سیاهی جنگ گم می شود» از اصغر عبداللّهی می خوانیم:

«فکر کردم تا کی باید چشم های مادرم پر از اشک بشود تا این جنگ تمام شود»

(عبداللّهی، ۱۳۶۰: ۱۲).

در داستان «تفنگ ها بالا تا رهایی و جنگاوران» نیز می خوانیم:

«مدیر مدرسه ما می گفت: جنگ همه این چیزها را دارد، آخر جنگ، خرابی و کشتار است. آخر جنگ نابودی است. این درست است که سرانجام یک طرف جنگ پیروز می شود و کسی که به خاطر حق خود می جنگد پیروز می شود؛ ولی اگر جنگی در کار

نبود بهتر بود.» (اسلامی، ۱۳۵۹: ۶)

بیزاری از جنگ و آثار و تبعات ناشی از بمباران شیمیایی دردهایی که جانبازان پس از جنگ تحمل می کردند، به خوبی آشکار است:

مدام می رسد این سرفه های پی در پی ردیف پشت سر هم همیشه هی هی هی

شما که حال و هوای مرا نمی پرسید ولی به لطف رفیقم زمانه خوبم ای

رسوب کرد، در این سینه تنهایی بس است درد معلق عذاب پس تا کی

(حساس، ۱۳۸۷: ۲۱۸)

دو قطره خون شده بودی که برملافه چکید دو قطره خون که پس از سرفه‌های سخت و شدید

میان ملحفه پیچید و روی تخت افتاد شبیه تکه‌ای از نور مثل برف سپید

چقدر بارش باران عشق زیبا بود شبی که دست تو کل ستاره‌ها را چید

شبی که دست تو تا آسمان هفتم رفت شبی که توی پلاک تو آسمان رقصید

(کافی، ۱۳۸۳: ۲۰۳)

طبق مطالعات صورت گرفته در خصوص بمباران شیمیایی عراق علیه ایران و بررسی وضعیت مجروحین گزارش‌ها حاکی از

«وجود جراحات‌های مختلف شامل التهاب‌های متوسط تا خیلی شدید، آسیب شدید در پلک چشم، آسیب‌های پوستی از قبیل تاول‌های بزرگ با مایع زرد رنگ جدا شدگی پوست، تجمع رنگ دانه‌های تیره در سطح پوست و آسیب دیدگی در حد سوختگی درجه دوم بوده است. در برخی موارد آسیب‌های تنفسی و آفت گلبول‌های سفید در مجروحین مشاهده شده است. تمامی این آسیب‌ها، بدون هیچ تردیدی، از گاز خردل ناشی شده‌اند [و از عواقب حمله شیمیایی عراق علیه ایران می‌باشند].»
(شریفی طراز کوهی و مدرس سبزواری، ۱۳۹۵: ۱۳۵)

حاصل بررسی‌ها و بهره‌گیری از تجهیزات پیشرفته برای آنالیز مواد شیمیایی موجود در آب، خاک و... در مناطق مختلف مورد حمله قرار گرفته توسط رژیم بعث نشان دهنده

وجود گاز خردل در محل اصابت بسیاری از بمب است. بسیاری از خلبانان اسیر عراقی در اظهارات خود تأیید کردند که نیروی هوایی عراق برای حمله به مواضع ایران از تسلیحات شیمیایی استفاده می‌کردند از این رو بررسی‌های میدانی و جمع‌بندی گزارش‌ها نشان می‌دهد که نیروهای عراقی در منطقه آبادان و فو به‌ویژه از تسلیحات شیمیایی استفاده کردند. این تسلیحات اولاً با بمب‌های هوایی پرتاب شده و ثانیاً به طور عمدۀ حاوی گاز خردل بوده است. تعیین دقیق میزان کاربرد گاز خردل امکان‌پذیر نبوده، اما می‌توان اعلام کرد که استفاده از این عامل شیمیایی از سال ۱۹۸۴م تا ۱۹۸۶ روند افزایشی داشته است. همچنین در برخی موارد دیگر هم نیروهای نظامی عراق از گازهای سمی محرک سیستم عصبی - عامل اعصاب - استفاده کرده‌اند (همان).

در توصیف وضعیت عصبی نابه‌هنجار رزمندگان و مردم ایران و واکنش‌های عصبی ناشی از آن در جان و تن مجروحی جنگی در داستان «قواره‌ای برای دو نفر» چنین آمده است:

«اسد... تورو خدا آرام باش، فقط صدای هواپیما بود! دارن میان، خاک ریزها... نمی‌زارم... جلو بیان... آر پی چی زن!! هیجان ره‌ایش نمی‌کند، انگشت‌هایش به هم قفل شده است، تقلا می‌کنم بازشان کنم.» (یزدان‌پناه قره‌تپه، ۱۳۸۷: ۱۰۷)

به هر حال تردیدی وجود ندارد که بر اساس گزارش‌های نهادهای بی‌طرف رژیم بعث عراق برای حفظ سلطه خویش حملات جنایتکارانه‌ای علیه ایران انجام داد.

«حمله به حلبچه، بعثی از عملیات منظم و گسترده شیمیایی ارتش عراق با عنوان عملیات انفال بود که به فرماندهی علی حسن المجید معروف به علی شیمیایی انجام گرفت و ی که پسر صدام حسین بود در فاصله زمانی ۱۹۸۷ تا آوریل ۱۹۸۹ میلادی مسئولیت کلیه سازمان‌های کشوری و لشگری را در مناطق شمالی کردنشین عراق بر عهده داشت.» (قشلاقی‌ینگجه و توحیدی، ۱۳۹۷: ۱۱۳-۱۱۲)

از دیگر داستان‌های مرتبط با مباران شیمیایی و موج گرفتگی رزمندگان جبهه‌های دفاع مقدس می‌توان به «موج اول» از علی خورشید دوست، «خوابگردها» اثر یزدان

سلحشور، «فریاد در خاکستر» از صادق کرمیار، «دنیا را نگهدارید پیاده می‌شوم» اثر محمدرضا سهیلی، «آخرین نسل» از «رحمت حقی پور»، «سنگ چین» از «محمدرضا شرفی خبوشانی»، «من فقط یک عکاس بودم» و داستان «یادگاری» از فرزانه بیات موحد. در داستان «قواره‌ای برای دو نفر» در خصوص نقض قواعد بشردوستانه و فجایع جنگ و مشکلات رزمندگان و بمباران شیمیایی می‌خوانیم:

«من هستم آقا حبیب، همان پسر لاغر و مو بور، حق دارید از صدایم شناسید. این ریه‌های شیمیایی نشانه‌ای برایم نگذاشته که بشناسیدم. صدای گرفته و خش دار، سرفه‌های ممتد و خس خس سینه. دوباره به سرفه می‌افتد. آرام که می‌شود می‌گوید: حتی اگر می‌دیدید هم شاید نمی‌شناختیدم. هنوز قد بلندی دارم، اما تکیده شدم، خیلی! مویی هم روی سرم نمانده که بور باشد.» (یزدان‌پناه قره‌تیه، ۱۳۸۷: ۷۳)

۲-۲-۴. بمباران، آوارگی و مهاجرت

بمباران شهرها «از موضوعاتی است که نویسندگان داستان دفاع مقدس به آن و تبعات آن مانند اضطراب و ترس و ضایعات روانی مردمی پرداخته‌اند.» (سنگری، ۱۳۸۹: ۱۹۱) بمباران شهرها بسیاری از افراد غیر نظامی و مردم عادی را درگیر مسائلی کرد که حق آنان نبود. حقوق اولیه انسانی را از زنان و کودکان، پیر و جوان گرفت. اضطراب ناشی از موشک باران شهرها، به خاک و خون کشیدن مدرسه‌ها، مساجد، اماکن تفریحی و... شهرهای به آتش کشیده شده و فضای رعب و وحشت و عدم امنیت روانی و جانی از تبعات حمله عراق به ایران بود. دهقانی در مجموعه «دختران خرمشهر» در توصیف این عدم امنیت روحی و روانی و نیز تخریب و ویرانی خرمشهر می‌گوید:

«هوایم‌های جنگنده که دم به دم بر آسمان شهر می‌تاختند و در دل مردم هول و هراس می‌ریختند. سی و چهار روز را غرق در آتش و خون و ویرانی از سر گذراندیم تا بالاخره نیروهای متجاوز بعثی که تجهیزات نظامی از سر و کولشان می‌بارید، توانستند عرصه را بر مدافعان خرمشهر تنگ کنند و وارد شهر بشوند. ما هم مجبور شدیم به

تدریج عقب نشینی کنیم و با چشمان گریان شاهد حضور متجاوزان در خیابان‌ها و خانه‌های شهرمان باشیم.» (دهقانی، ۱۳۸۸: ۴۳-۴۲)

به دنبال تخریب و ویرانی بسیاری از شهرهای مرزی ایران در جنگ تحمیلی مانند اهواز، خرمشهر، آبادان و هزاران نفر از ملت بی گناه و بی دفاع ایران آواره شدند. مهاجرت ناخواسته این جمعیت عظیم در کنار از دست دادن خانواده، سرپناه، شغل و فقر اقتصادی از دیگر آثار مخرب روانی و جسمی این جنگ خانه‌مان برانداز بود. مضامینی چون اندوه، غربت، فقر و دل‌تنگی برای شهر و خانواده را می‌توان در آثاری مانند «پیراهنی برای سالم» از احمد حسینی زاده، «رنگ پریده» از مریم جمشید و «کارون پر از کلاه» از اکبر خلیلی می‌توان اشاره کرد:

«غلامحسین، دلت خیلی صافه، تو صداقت داری... اما حالا که شهر داره اشغال میشه، همه باید از این شهر بریم، می‌ریم شهر دیگه.» (خلیلی، ۱۳۷۱: ۱۲)

غم از دست دادن خانه و کاشانه، وطن و عزیزان تا اندازه‌ای جانکاه و طاقت فرسا بود که حتی نویسندگان دفاع مقدس در عرصه ادبیات کودک و نوجوان نیز به مقوله آوارگی و کشتار مردم بی دفاع ایران در بسیاری از آثار خود پرداخته‌اند. در داستان «آنها چه گناهی داشتند» از رسولی می‌خوانیم:

«دختر یار علی و گلنسا خانم هم نبودند، هیچ کس نبود، بمب‌های آمریکایی و روسی صدام همه را کشته بود و همه جا را به آتش کشیده بود.» (رسولی، ۱۳۶۲: ۱۹)

از دست دادن عزیزان و آوارگی، حسی غم انگیز است که همگی حکایت از نقض آشکار حقوق انسانی در این جنگ شوم داشت در ترسیم چهره مردم آواره و رنج کشیده از نصرالله مردانی شاعر چنین واکنش نشان می‌دهد:

در آسمان خاک هزاران ستاره سوخته با رویش اذان سحر در حریم خون

آمد ز بطن فاجعه در جمعه سیاه با بیرق سپیده سپاه عظیم خون

(مردانی، ۱۳۶۰: ۲۸)

در داستان «گرای ۲۷ درجه» نیز به خوبی به توصیف آوارگی مردم جنگ زده اشاره شده است:

«اتوبوسمان از روی پل می‌گذرد و می‌پیچد تو خیابان نادری. شهر اهواز شلوغ است و شلوغی‌اش تو چشم می‌زند. ماشین‌ها پشت سر هم صف کشیده‌اند. مردها و زنها از تو پیاده رو به هر طرف می‌روند و هیچ کس به ما توجهی ندارد، ما که از زیر باران گلوله و توپ به اینجا آمده‌ایم.» (دهقان، ۱۳۹۲: ۲۰۹)

در خصوص شهدای بمباران می‌خوانیم:

«جسد کوچک تو / مثل نامه‌ای برای کاخ شیشه‌ای صلح / مثل محموله‌ای پستی / فرستاده از میهن من / به نشانی خدا / جسد کوچک تو / طعمه‌ای نه برای مرگ / که هدیه‌ای در پای جنایتکاران / جسد کوچک تو / چونان میخکی سرخ در زیر باران / باران اشکهایم / شبمی در سفر بلند باران» (صالحی، ۱۳۷۰: ۱۷۳)

در توصیف جانبازی که از موج انفجار در بمباران دچار آسیب شده است نیز می‌خوانیم:

«وقتی موج / برادرم را می‌گیرد / چون آتشبار می‌رقصد / همسایه‌ها / پرده‌هایشان را می‌کشند / و من فقط پنجره را / باز می‌کنم / تا آسمان / نوار هفت رنگ مدالش را / پاره کند» (ثابت، ۱۳۷۶: ۸۲)

۲-۲-۵. اصل امنیت اجتماعی

در ماده بیست و دوم از بیانیه حقوق بشر به حق امنیت اجتماعی و برخورداری افراد از حقوق اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در قالب یکی از حقوق اولیه و اصلی انسان اشاره شده است خرابی‌های حاصل از جنگ و آوارگی و ویرانی افراد از خانه، کاشانه و محل زندگی خود مصداق بارز نقض قواعد حقوق بشر و حقوق بشردوستانه در جنگ عراق علیه ایران به حساب می‌آید. مناطق بسیار زیادی از ایران که آماج حملات شبانه روزی رژیم بعث قرار گرفت ارمغانی جز آوارگی را برای مردم بی‌دفاع به ارمغان نیاورد:

خواب می‌بینی که در «سردشتی» و «گیلانغرب» خواب می‌بینی که بر آتش کبابت کرده‌اند

خواب می‌بینی می‌آید بوی ترش سیب کال پس برای آزمایش انتخابت کرده‌اند

(عظیمی مهر، ۱۳۸۸: ۱۴۵)

در رمان «زمین سوخته» احمد محمود، قسمت اعظمی از داستان به شرح مصائب مردم آواره و جنگ و تبعات آن پرداخته است. مشکلات اقتصادی و معیشتی خانواده‌های آواره، مهاجرت، بیکاری و فقر ناشی از دست دادن خانه، سرپناه و شغل از جمله این مؤلف‌هاست. احمد محمود در رمان «زمین سوخته» چهره‌ عریان آوارگی مردم را به روشنی توصیف می‌کند و با بیزاری و نفرت از جنگ می‌گوید:

«جنگ ... جنگ لعنتی!! مَث یه جانور خونخوار داره جوان‌ها را می‌خورد، خانه‌ها را خراب می‌کند! زندگی را تباہ می‌کند. بار سنگینش روی دوش آدمای یه لا قباست.»
(محمود، ۱۳۸۶: ۱۱۹)

اسماعیل فصیح در رمان «زمستان ۶۲» از تخلیه شهر اهواز و بمباران آن می‌گوید:

«می‌پرسد، آخه صدام گفته تا شنبه اهواز رو تخلیه کنین می‌زنم.» (فصیح، ۱۳۸۶: ۳۷۰)

علی اصغر شیرزادی در توصیف شهر خالی از سکنه و بدن‌های تکه تکه شده مردم بی‌دفاع و خانه‌های ویران توصیف خود را از وقایع فجیع جنگ چنین توضیح می‌دهد:

«لکه‌های خون و تگه‌های پوست و گیسو بر دامنه پرده نور چسبیده است، در قاب

پنجره‌ای که دیگر پنجره نیست.» (شیرزادی، ۱۳۸۲: ۷)

بمباران و آوارگی، دغدغه‌های افراد زخمی و مجروح از جنگ که حقوق اولیه انسان و امنیت فردی و اجتماعی آنان به مخاطره افتاده است. در بسیاری از آثار دفاع مقدس در قالب فریاد عدالت خواهی اهل هنر از جامعه جهانی برای احقاق حقوق فردی و اجتماعی مردم بی‌دفاع ایران، بارها و بارها در قالب شعر و داستان به تصویر کشیده شده است. ایران در زمانی در سال‌های دفاع مقدس قربانی جنگ‌افروزی رژیم بعث عراق شد که کشورهای منادی حقوق بشر همچون آمریکا و سایر کشورهای اروپایی، به صورت مستقیم و یا غیر

مستقیم از هیچ گونه کمکی برای تخریب و به آتش کشیدن سرزمین ایران، دریغ نداشتند. هجوم همه جانبه نیروهای عراق به مرزهای ایران و به دنبال آن تأثیرات همه جانبه جنگ بسیاری از شاعران و نویسندگان را به واکنش واداشت:

«من گفته‌ام که ویرانی‌ها / از دروغ واژه عمر می‌آید / و با وساطت باب استفعال / به تخریب / به
چپاول / به استعمار می‌رسد»

(صفر زاده، ۱۳۶۰: ۴۳۲)

و در جایی دیگر می‌گوید:

«چگونه در حمایت از صلح / با جنگ می‌جنگند / آنان که کارخانه کشتار را / در سیم و زر
پرورده‌اند»

(صفر زاده، ۱۳۸۳: ۱۴۵)

امین پور در شعر خویش، کشتار و آوارگی کودکان از خانه و خانواده را به شدت
محکوم می‌سازد:

«اما / من از درون سینه خبر دارم / از خانه‌های خونین / ... باور کنید من با دو چشم مات خود
دیدم / که کودکی از ترس خطر تند می‌دوید»

(امین پور، ۱۳۷۹: ۳۸۶)

۳. نتیجه‌گیری

با نگاهی عمیق به گزارشات مستند در خصوص جنگ عراق علیه ایران، هم آثار مقاومت و
پایداری قابل مشاهده است و هم فجایع و نقض حقوق بشر و حقوق بشردوستانه همچون
استفاده از تسلیحات شیمیایی و بدرفتاری با اسرا. بنابراین تردیدی در خصوص این فجایع
وجود ندارد و کاربرد سلاح شیمیایی در جریان درگیری‌ها، چه علیه اهداف نظامی و چه
علیه اشخاص غیرنظامی، قطعاً برخلاف موازین حقوق بشردوستانه و تعهدات بین‌المللی
دولت عراق بوده است.

این تحقیق بر این باور است که دست اندرکاران ادبی کشور در بازه زمانی جنگ
تحمیلی تاکنون در آثار منظوم و منثور خود بارها به انحای گوناگون به جنایات مذکور و

نحوه مقاومت و پایداری مردم ایران اشاره کرده اند. هرچند که مسئله‌ی رعایت حقوق بشر و حقوق بشردوستانه نه تنها در اسناد بین‌المللی بلکه در فرهنگ ایرانی - اسلامی و آموزه‌های قرآنی نیز مورد تأکید قرار گرفته است و از نظر اسلام انسان موجودی صاحب کرامت بوده و از سویی طبق اعلامیه جهانی حقوق بشر اصولی برای توجه به حقوق انسانی افراد و حفظ کرامت انسانی و عدالت (در زمان صلح و حتی جنگ) وضع شده است و قواعد حقوق بشردوستانه به‌ویژه در زمان بروز جنگ حائز اهمیت بسیاری است. از جمله این حقوق عدم استفاده از تسلیحات در زمان جنگ، ایجاد شرایط مطلوب روحی و جسمی برای نگهداری اسرای جنگی در اردوگاه‌ها و توجه به حقوق اولیه انسانی مانند برخورداری از امنیت، آرامش روحی، داشتن سرپناه، کار، مدرسه و ... می‌باشد. در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران به اسناد گزارش منابع بین‌المللی شاهد نقض آشکار حقوق بشر و بشردوستانه بودیم، این امر از نظر شاعران و نویسندگان دلسوز ادبیات پایداری و دفاع مقدس پنهان نماند. یافته‌های این پژوهش نشان دهنده‌ی این هستند که شاعران و نویسندگان بسیاری ضمن آثار خود به جنگ و مصائب و مشکلات آن پرداخته‌اند که به صورت خلاصه می‌توان این نتایج را در موارد زیر خلاصه نمود:

- ترسیم نقض قواعد حقوق بشر و حقوق بشردوستانه از سوی عراق در آثار ادبیات پایداری و دفاع مقدس.
- ترسیم فجایع و جنایت‌های جنگی عراق علیه ایران.
- به تصویر کشیدن آلام و مصائب مردم مسلمان و مقاوم ایران زمین.
- بازنمود چهره واقعی رژیم بعث به جهانیان.

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- احمدی، عباس. (۱۳۹۰). *روایت چهاردهم (مجموعه اشعار برگزیده چهاردهمین کنگره سراسری دفاع مقدس)*، به کوشش علیرضا قزوه، تهران: لوح زرین.

- امیری خراسانی، احمد و هدایتی، فاطمه. (۱۳۹۳). «**ادبیات پایدار؛ تعاریف و حدود**»، نشریه ادبیات پایدار، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان، سال ششم، شماره دهم، صص ۴۱-۲۳.
- امین پور، قیصر. (۱۳۷۹). **منظومه ظهر دوازدهم**، چاپ دوم، تهران: سروش.
- امین پور، قیصر. (۱۳۸۹). **مجموعه کامل اشعار قیصر امین پور**، چاپ پنجم، تهران: امید.
- ثابت، طیبه. (۱۳۷۶). **شقایق های اروند**، تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس.
- جعفری، افشین. (۱۳۹۸). **کرامت انسانی در گرو آموزش، ترویج و حمایت از حقوق شهروندی؛ با تأکید بر لزوم حاکمیت قانون**، فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی، دوره هشتم، شماره شانزدهم، صص ۹۲-۷۵.
- چناری، مهدی. (۱۳۸۷). **ناگهان های سرخ**، مشهد:
- حساس، رضا. (۱۳۸۴). **شهر باروت و باران**، قم: نسیم حیات.
- خلیلی، اکبر. (۱۳۷۱). **کارون پر از کلاه**، چاپ سوم، تهران: مجنون.
- درودیان، محمد. (۱۳۹۴). **جنگ ایران و عراق؛ موضوعات و مسائل**، چاپ دوم، تهران: انتشارات سمت.
- دوسوالدبک، لوئیس. (۱۳۷۹). «**اجرای حقوق بشردوستانه بین المللی در جنگ های آینده**»، ترجمه: حسین شریفی طراز کوهی، نشریه سیاست دفاعی، شماره ۳۳-۳۲، صص ۱۰۶-۸۳.
- دهقان، احمد. (۱۳۹۲). **سفر به گرای ۲۷۰ درجه**، تهران: انتشارات سوره مهر.
- دهقانی، اختر. (۱۳۸۸). **مجموعه دختران خرمشهر**، چاپ سوم، تهران: مجنون.
- راکعی، فاطمه. (۱۳۶۹). **سفر سوختن**، تهران: فرهنگ رجا.
- رسولی، مهدی. (۱۳۶۲). **آنها چه گناهی داشتند**، تهران: اوج.
- ساکی، بهمن. (۱۳۸۱). **آهوان پیر**، تهران: کتاب نیستان.
- سنگری، محمدرضا. (۱۳۸۹). **ادبیات دفاع مقدس**، تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس.
- شریفی طراز کوهی، حسین و مدرس سبزواری، ساسان. (۱۳۹۵). «**کاربرد تسلیحات شیمیایی در جنگ ایران و عراق از منظر حقوق بین الملل کیفری**»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال ۱۸، شماره ۵۲، صص ۱۵۲-۱۲۹.

- شوهانی، علیرضا. (۱۳۸۹). «*سیری در رمان جنگ دهه ۶۰*»، نشریه تاریخ ادبیات، سال ۵، شماره ۶۵، صص ۱۷۲-۱۵۸.
- شیرزادی، علی اصغر. (۱۳۸۲). *هلال پنهان*، تهران: افق.
- صاعد، محمد علی. (۱۳۸۶). *مجموعه شعر*، به اهتمام: علیرضا مهرپرور، اصفهان: سازمان فرهنگی و رفاهی شهرداری اصفهان.
- صالحی، سید علی. (۱۳۷۰). *شرح شوکران*، تهران: شعر امروز.
- صفارزاده، طاهره. (۱۳۶۰). *بیعت با بیداری*، تهران: حوزه اندیشه.
- ..... (۱۳۸۳). *دیدار با صبح*، چاپ پنجم، تهران: کتاب شیراز.
- عاکف، سعید. (۱۳۸۸). *حکایت زمستان*، چاپ هفدهم، مشهد: ملک اعظم.
- عاکفی، موسی. (۱۳۹۹). *اسلام و حقوق بشر*. تهران: انتشارات مجد.
- عالیخانی، محمد. (۱۳۸۰). *حقوق بین الملل*، تهران: خط سوم.
- عبدالهی، اصغر. (۱۳۶۰). *آفتاب در سیاهی جنگ گم می شود*، تهران: فرهنگ و هنر.
- عظیمی مهر، اصغر. (۱۳۸۸). *همیشه حق با دیوانه هاست*، تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس.
- فصیح، اسماعیل. (۱۳۸۶). *زمستان ۶۲*، چاپ چهارم، تهران: آسیم.
- فیض، ناصر. (۱۳۸۷). *گل، غزل، گلوله*، تهران: بنیاد حفظ آثار.
- قزوه، علیرضا. (۱۳۷۲). *از نخلستان تا خیابان*، چاپ سوم، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
- قزوه، علیرضا. (۱۳۸۷). *سوره انگور*، تهران: سوره مهر.
- قشلاقی ینگجه، افشین و توحیدی، احمد رضا. (۱۳۹۷). «*واکاوی جنگ رژیم بعث عراق علیه ایران از منظر حقوق بشردوستانه*»، فصلنامه علمی - ترویجی مطالعات دفاع مقدس، دوره ۴، شماره ۳، پیاپی ۱۵، صص ۱۲۰-۱۰۵.
- کافی، غلامرضا. (۱۳۸۳). *عطر بهار نارنجک*، شیراز: شاهچراغ.
- کیانی، بیژن. (۱۳۸۶). *حجت اسلام*، تهران: پیام آزادگان.
- محمود، احمد. (۱۳۸۶). *زمین سوخته*، تهران: معین.
- محمودی، عبدالحسین. (۱۳۸۵). *حقوق بشر و چالش های فرارو*، قم: نجم الهدی.
- مردانی، نصرالله. (۱۳۶۰). *قیام نور*، تهران: انتشار حوزه اندیشه و هنر اسلامی.

- مهرپرور، حسین. (۱۳۸۳). *نظام بین‌المللی حقوق بشر*، چاپ دوم، تهران: اطلاعات.
- میرزایی میانه، منصور. (۱۳۹۰). *جامعه‌شناسی جنگ و آشنایی با دفاع مقدس*، تهران: نبوی.
- میرزایی، محمدسعید. (۱۳۸۳). *فرجام؛ مجموعه نخل*، تهران: چشمه.
- میرعابدینی، حسن. (۱۳۸۶). *صد سال داستان‌نویسی ایران*، چاپ سوم، تهران: چشمه.
- نوری، حسن. (۱۳۸۷). *سه هزار روز در اسارت*، تهران: پیام آزادگان.
- یاقوتی، ابراهیم و بیرانوند، فرید. (۱۳۹۹). «*اعلامیه جهانی حقوق بشر از منظر مکاتب فلسفی کلاسیک حقوق بین‌المللی*»، فصلنامه پژوهش‌های حقوقی میان رشته‌ای، دوره اول، شماره سوم، صص ۱۰۱-۸۴.
- یزدان‌پناه قره‌تپه، زهره. (۱۳۸۷). *قواره‌ای برای دو نفر*، تهران: صریح.
- یوسف زاده، احمد. (۱۳۷۷). *رنج شیرین*، کرمان: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، لشکر ۴۱ ثارالله.